

Рецензія

на дисертаційну роботу Усатенко Ганни Володимирівни «*Асистована комунікація як чинник прив'язаності в дитячо-батьківських стосунках*», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 - Психологія (спеціалізація – соціальна психологія; психологія соціальної роботи) до разової спеціалізованої вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Актуальність дисертаційного дослідження Ганни Володимирівни Усатенко обумовлена необхідністю розробки нових психолого-педагогічних технологій, спрямованих на активізацію розвитку комунікативних навичок і прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках засобами асистованої комунікації у дітей з комунікативними порушеннями. Розробка таких технологій конче необхідна для практики соціально-психологічного супроводу сімей, де зростають діти з комунікативними порушеннями. Останні є перешкодою на шляху оволодіння дитиною мовою і мовленням, головною причиною її неспроможності сприймати та розуміти мовлення іншої людини, бар'єром для передачі знань від батьків, несформованості соціальних навичок, що провокує їх соціальну ізоляцію та їхніх сімей.

Дослідження, здійснені вітчизняними та зарубіжними вченими, засвідчили, що використання у спілкуванні асистованої комунікації прискорює розвиток комунікативних умінь, що, в свою чергу, покращує процес спілкування та суттєво впливає на якість життя людини. Тому цілком зрозумілою є необхідність у психологічних дослідженнях впливу асистованої комунікації на розвиток комунікативних умінь та прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках, особливо коли йдеться про дітей з комунікативними порушеннями. Результати таких досліджень сприяють розробці нових психолого-педагогічних технологій та дозволяють збагатити робочий інструментарій як соціальних працівників і психологів для здійснення ними соціально-психологічного супроводу дітей з комунікативними порушеннями, так і батьків у їхній взаємодії з дітьми.

У зв'язку із сказаним вище, дисертаційна робота Ганни Володимирівни Усатенко, присвячена теоретико-експериментальному дослідженню впливу

асистованого спілкування на розвиток прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках є вельми актуальною і своєчасною.

Переконливе обґрунтування актуальності теми дисертаційного дослідження, чітке формулювання вихідних положень вступної частини (об'єкт, предмет, мета, завдання, методи) свідчить про зрілість дослідницької стратегії її авторки, виваженість та узгодженість методологічних положень, покладених у його основу. Незважаючи на велике число наукових підходів щодо вивчення названої вище проблеми, дисертантка зуміла чітко окреслити межі власного теоретико-експериментального дослідження.

У першому розділі дисертаційної роботи розглянуті теоретичні засади дослідження проблеми прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках та вплив на них асистованої комунікації як засобу спілкування. Варто зазначити, теоретичний розділ роботи містить глибокий аналіз переважно англійських джерел. Належна увага приділена розкриттю змісту понять: прив'язаність, прихильність, комунікація, асистована комунікація, комунікативні порушення, їх трактування зарубіжними та вітчизняними вченими. У даній роботі поняття «асистована комунікація» використовується як синонім поняття «альтернативна та додаткова комунікація» (с.80). Широко проаналізовано соціально-психологічні підходи до вивчення комунікації в дитячо-батьківських стосунках. Здійснений теоретичний аналіз дозволив дисертантці сформулювати власне визначення прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках, яку вона трактує як «базову соціальну установку, що формується у стосунках і є першим етапом соціалізації дитини та впливає на подальший розвиток цього процесу» (с.6). Уточнено зміст понять «прихильність» та «прив'язаність», які часто у вітчизняній літературі вживаються як синоніми. У розділі представлена структура прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках, яка включає афективний, когнітивний та поведінковий компоненти; детально описані моделі асистованої комунікації у взаємодії батьків і дітей: психолінгвістична, семантико-когнітивна, поведінкова, соціально-прагматична; названі чинники, що сприяють або ж

заважають розвитку прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках. На основі аналізу літературних джерел дисертанткою розроблено теоретичну модель впливу асистованої комунікації на розвиток прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках та сформульовано припущення, що використання асистованої комунікації сприяє позитивним змінам у проявах прив'язаності, що проявляється у зростанні близькості та зменшенню конфліктності у стосунках батьків і дітей загалом та дітей з комунікативними порушеннями зокрема.

Другий розділ дисертаційної роботи присвячено розкриттю методології і програми емпіричного дослідження асистованої комунікації та прив'язаності в дитячо-батьківських стосунках. Аргументовано вибір формульованого експерименту як основного методу даного дослідження. Як стверджує дисертантка, такий експеримент «виявляє резерви психічного розвитку особистості та водночас конструює, створює нові психологічні особливості... дає можливість спрямовано формувати особливості комунікативних процесів, а також простежувати вплив сформованих навичок на інші соціальні феномени» (с.91). В розділі дана характеристика вибіркової сукупності (150 сімей), які виховували дітей віком від 3 до 17 років з діагностованими вираженими комунікативними порушеннями. Розкрито зміст кожного етапу експерименту: *підготовчого, етапу проведення формульованого експерименту, етапу підведення підсумків експерименту*. Зазначено, що через відсутність україномовної версії на підготовчому етапі здійснено переклад та авторську адаптацію двох англійських методик: опитувальника «Шкала дитячо-батьківських стосунків. Скорочена форма» та «Опитувальник визначення впливу використання асистивних технологій для альтернативної і додаткової комунікації на сім'ю. Скорочена форма», що, безсумнівно, є важливим внеском Ганни Усатенко у збагачення вітчизняного психодіагностичного інструментарію для вивчення прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках та впливу на них засобів асистованої комунікації. В розділі обґрунтовано вибір названих методик та представлена модель

емпіричного дослідження. Загалом, обрані теоретико-емпіричні підходи до розв'язання поставлених завдань дозволили дисертантці вибудувати чітку логіку експериментального дослідження, яке послідовно розгорталось від вихідної теоретичної моделі до здійснення експериментальних процедур.

У третьому розділі дисертації викладені результати застосування асистованої комунікації у щоденному спілкуванні батьків і дітей з вираженими комунікативними порушеннями. У результаті проведеного формувального експерименту підтверджено припущення про позитивний вплив асистованої комунікації на розвиток прив'язаності у сім'ях учасників експериментальної групи. Встановлено статистично значущі зміни у показниках прив'язаності, зокрема зростання близькості і зменшення конфліктності у дитячо-батьківських стосунках, зміцнення взаємних позитивних зв'язків за умови регулярного використання асистованої комунікації упродовж не менше чотирьох місяців. Доведено, що довготривале використання асистованої комунікації сприяє комунікативній безпековій поведінці дитини, оскільки є інструментом її повідомлень про свої потреби та отримання інформації про можливу небезпеку. Водночас встановлено, що короткотривале введення асистованої комунікації у сімейне спілкування не сприяє позитивним змінам у проявах прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках. Для аналізу отриманих результатів дослідження дисертантка широко використала сучасні статистичні методи.

Отже, наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів дослідження переконливо обґрунтовані. *Вперше* встановлено вплив асистованої комунікації на прояви прив'язаності (конфліктність і близькість) батьків і дітей у їхніх стосунках; використання графічних символів альтернативної і додаткової комунікації зменшує конфліктність та прискорює близькість у дитячо-батьківських стосунках. Створено та охарактеризовано *типологію* психологічних проблемних ситуацій спілкування в дитячо-батьківських стосунках у сім'ях, в яких виховуються діти з вираженими комунікативними порушеннями. Такими є: ситуації спілкування щодо

фізіологічних потреб дитини; ситуації, пов'язані з безпековими потребами дитини; ситуації ігрової взаємодії, ситуації емоційної взаємодії (схвалення чи осуд з боку батьків); ситуації керівництва поведінкою з боку батьків: заборони або дозволи. Доведено, що використання засобів асистованої комунікації сприяє змінам у спілкуванні дитини з батьками, які проявляються у загальній комунікативній поведінці, комунікаціях щодо навчання, безпеки тощо. *Доповнено та розширено* знання про те, що належна підтримка комунікативного розвитку дитини засобами асистованої комунікації сприяє зміцненню її прив'язаності до батьків та інших членів сім'ї.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості широкого використання його методології та отриманих результатів працівниками соціальної сфери, освіти, батьками та психологами, які працюють з дітьми з комунікативними порушеннями. Особливої уваги заслуговують розроблені дисертанткою рекомендації батькам, працівникам освіти щодо використання засобів асистованої комунікації у спілкуванні та роботі з дітьми, які мають виражені комунікативні порушення. Практичне значення дослідження полягає і в тому, що дисертанткою здійснено переклад та авторська адаптація двох методик, які в майбутньому можуть використовуватись як дослідниками, так і практичними психологами, працівниками соціально-психологічного супроводу сімей, що виховують дітей з комунікативними порушеннями.

Наукові результати дисертаційного дослідження висвітлені у шести публікаціях, вони пройшли апробацію на міжнародних, всеукраїнських та інститутських наукових та науково-практичних конференціях.

Дисертаційна робота складається із вступу, анотацій, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 158 найменувань (з них 76 англійською мовою), додатків. Обсяг тексту дисертаційної роботи становить 220 сторінок, основна частина викладена на 154 сторінках. Літературні джерела оформлені згідно існуючих нині вимог.

Можна стверджувати, що дослідження, здійснене Усатенко Ганною Володимирівною, є логічним і завершеним, таким, що відповідає поставленій його меті і завданням.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу, доцільно, як на наш погляд, висловити і певні зауваження та побажання.

1. У теоретичному розділі дисертаційної роботи варто було більш широко здійснити аналіз результатів досліджень проблем прив'язаності та асистованої комунікації українськими вченими. У списку використаної літератури названо багато праць українських вчених, які досліджували ту й іншу проблему, проте результати їхніх досліджень проаналізовані фрагментарно. Основна увага приділена аналізу результатів досліджень цих проблем західними (англомовними) вченими.

2. У першому розділі йдеться про трикомпонентну структуру прив'язаності, компоненти (афективний, когнітивний, поведінковий) названі, але зміст кожного з них розкрито недостатньо повно.

3. Матеріали першого і другого розділів не зовсім чітко структуровані. Перший розділ містить матеріал (опис методик), місце якому у другому розділі, а частина матеріалу другого розділу за своїм змістом стосується першого теоретичного розділу. Крім того, гіпотеза дослідження вміщена не у методологічній частині тексту дисертації, а на останній (76) сторінці першого розділу.

4. Прочитання третього розділу, в якому викладаються результати експериментального дослідження, приводить читача до думки, що широке використання статистичних методів дещо відволікло увагу дослідниці від якісного аналізу отриманих результатів (особливості явища, що вивчається, закономірності його проявів тощо). В аналізі отриманих результатів варто було більше уваги приділити розкриттю вікових особливостей проявів прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках та ефективності застосування різних засобів асистованої комунікації у різних вікових групах

досліджуваних, адже їх вибірка – це дуже різні за віком діти - від 3 до 17 років.

5. Висновки до розділів та загальні висновки недостатньо повно відображають отримані результати теоретичного та експериментального дослідження.

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи. Вона є самостійною, логічно побудованою і завершеною науковою працею, що містить наукову новизну, має теоретичне і практичне значення.

Висновок. Дисертаційна робота Усатенко Ганни Володимирівни на тему: «Асистована комунікація як чинник прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках» є помітним внеском у розроблення важливої психологічної проблеми. Робота за своїм змістом і оформленням повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р., а її авторка - Усатенко Ганна Володимирівна - заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензентка:

докторка психологічних наук, професорка,
головна наукова співробітниця відділу
психології спілкування Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України

Ю.О. Приходько

